

Andrzej Gaczoł*

Kryteria dotyczące wpisu obiektów architektonicznych z drugiej połowy XX wieku do rejestru zabytków. Teoria i praktyka

Criteria for entering architectonic objects from the second half of the 20th century into the monument register. Theory and practice

Słowa kluczowe: dekret Rady Regencyjnej, zabytek, rejestr zabytków, zarządzanie zmianami, kryteria, wartości, dylematy, miniona epoka, interes społeczny

Key words: Regency Council decree, monument, monument register, changes management, criteria, values, dilemmas, bygone epoch, social interest

WPROWADZENIE

Zasadnicze znaczenie dla ochrony zabytku lub zabytkowego zespołu urbanistycznego ma decyzja w sprawie wpisania go do rejestru, nadaje mu bowiem oficjalnie prawny status. Wiąże się z tym statusem – z jednej strony – obowiązek opieki nad zabytkiem postawiony właścicielowi, użytkownikowi oraz innym podmiotom nim władającym, z drugiej strony – zwiększona ochrona prawna¹. Jedynie w odniesieniu do rejestru zabytków możemy mówić o pełnej, mniej lub bardziej doskonałej instytucji prawnej, z której wynikają możliwe do wyegzekwowania prawa i obowiązki, związane ze stanem zabytku².

W Dekrecie Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury z dnia 31 października 1918 roku, ogłoszonym w Dzienniku Praw Państwa Polskiego z 8.11.1918 r. postanowiono, że zabytki nieruchome nie mogą być burzone, niszczone, przerabiane, odnawiane, rekonstruowane, zdobione lub uzupełniane (...) bez uprzedniego pozwolenia odpowiedniej władzy konserwatorskiej. Takie pozwolenie nieodzowne jest przy wszelkich zmianach, zamierzonych w najbliższym otoczeniu ważniejszych zabytków nieruchomych (artykuł 13). Nie należy zapominać, że Dekret Rady, jeden z pierwszych aktów prawnych niepodległej Polski, był

INTRODUCTION

The decision about entering a historic monument or an urban complex into the monument register is of paramount significance for its protection, since it then officially acquires a legal status. That status is associated with – on the one hand – an obligation to preserve the monument imposed on the owner, user or other authorities in charge of it, while on the other – increased legal protection¹. Only in reference to the monument register we can talk about a complete, more or less perfect legal institution, which results in laws and obligations concerning the state of a monument and possible to enforce².

In the Decree of the Regency Council concerning protection of art and culture monuments from October 31, 1918, published in the Journal of Law of the Polish Republic from 8.11.1918 it was decided that immobile monuments cannot be demolished, damaged, altered, renovated, reconstructed, decorated or filled in (...) without an earlier permission of appropriate conservation authorities. Such permission is indispensable for any changes, intended within the close surroundings of all more important immobile monuments (article 13). It cannot be forgotten, that the Council Decree, one of the first legal acts in independent Po-

* dr hab. inż. arch., prof. PK, Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej

* dr hab. inż. arch., prof. PK, Institute of History of Architecture and Monument Preservation, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology

Cytowanie / Citation: Gaczoł A. Criteria for entering architectonic objects from the second half of the 20th century into the monument register. Theory and practice. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2017;49:163-180

Otrzymano / Received: 08.03.2017 • **Zaakceptowano / Accepted:** 21.03.2017

doi:10.17425/WK49REGISTER

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

konstruktywnym podsumowaniem polskiej drogi do instytucjonalnej ochrony zabytków.

Rejestr zabytków utworzony został na mocy rozporządzenia – z mocą ustawy – Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r., o *opiece nad zabytkami* (Dz.U.R.P. nr 29 z 1928 r., poz. 265 z późniejszymi zmianami). W art. 1. postanowiono, że *zabytkiem w rozumieniu niniejszego rozporządzenia jest każdy przedmiot tak nieruchomy, jak ruchomy, charakterystyczny dla pewnej epoki, posiadający wartość artystyczną, kulturalną, historyczną, archeologiczną lub paleontologiczną, stwierdzoną orzeczeniem władzy państwowej i zasługujący wskutek tego na zachowanie*. W art. 4 prawodawca zapisał, że *rejestr zabytków prowadzą władze konserwatorskie pierwszej instancji*. Układ rejestru określony został w rozporządzeniu Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 17. 07. 1928 r. o *prowadzeniu rejestru zabytków* (Dz.U.R.P. nr 76 z 1928 r., poz. 675). W listopadzie 1928 r. w ministerstwie kierowanym przez wspomnianego ministra, w Departamencie Sztuki, utworzono stanowisko Generalnego Konserwatora Zabytków, a w rok później podporządkowano mu nowo utworzone Centralne Biuro Inwentaryzacji Zabytków Sztuki³.

Od blisko dziewięćdziesięciu lat jedynym organem uprawnionym do wydania decyzji administracyjnych w sprawie wpisania zabytku do rejestru jest właściwy terytorialnie wojewódzki konserwator zabytków. Decyzja taka może być wydana z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym zabytek się znajduje. Do rejestru może być także wpisane otoczenie zabytku, jak również nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku.

O POJĘCIU „ZABYTEK”

Termin **zabytek** jest zasadniczym pojęciem w konserwatorstwie i według obowiązującej definicji, zapisanej w *Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* z 23.07.2003 r. (Dz.U. nr 162 z 17. 10. 2003 r., poz. 1568 z późn. zm.) oznacza *nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły – będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki lub zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową* (artykuł 3, punkty 1–4).

Pozostając przy pojęciu „zabytek” i pamiętając o jego wcześniejszych znaczeniach, należy zwrócić uwagę, że *dzieje słów bywają kluczem otwierającym dostęp do historii życia, do pojęć w kulturze i związanych z tym problemów poznania ich treści i zakresu* – jak napisał Aleksander Gieysztor, zasłużony obrońca dziedzictwa kulturowego. Profesor, który przez całe swoje życie interesował się nie tylko wieloma dziedzinami historii i historii sztuki, ale także językoznawstwem, przekazał nam, że wyraz „zabytek” – *termin, który tak sprawnie towarzyszy dziś polszczyźnie, utracił prawie całkowicie swe pierwotne staropolskie znaczenie dostatku i nabrał, już w dobie Oświecenia, znanego nam obecnie sensu podstawowego*. Obaj leksykografowie naszego języka podali jego

land, was a constructive conclusion of the Polish way to institutional monument protection.

The monument register was created by the statutory instrument of the President of the Polish Republic from March 6, 1928, on *monument protection* (J.L.R.P. no 29 from 1928, pos. 265 with later amendments). Art. 1 states that *a monument according to this ordinance is each object both immobile and mobile, characteristic for a given epoch, possessing artistic, cultural, historic, archaeological or paleontological value, confirmed by a statement of state authorities and thus deserving to be preserved*. In Art. 4 the legislator wrote that *the monument register is kept by the conservation authorities of the first instance*. The register layout was determined in the regulation of the Minister of Religious Faith and Public Enlightenment from 17. 07. 1928 on *running a monument register* (J.L.R.P. no 76 from 1928, pos. 675). In November 1928, in the ministry run by the aforementioned minister, in the Department of Art, the position of the General Monument Conservator was created, and a year later he was put in charge of the newly-created Central Office of Inventorying of Art Monuments³.

For almost ninety years the only institution entitled to issue administrative decisions on entering a monument into the register is a locally appropriate voivodeship monument conservator. Such a decision can be issued routinely or on application by the owner of an immobile monument or a perpetual lessee of the site where the monument is located. The surroundings of the monument, as well as the geographical, historical or traditional name of that monument can also be entered in the register.

ON THE NOTION OF “MONUMENT”

The term **monument** is a basic notion in conservation and, according to the currently binding definition recorded in the *Monument Protection Act* from 23. 07. 2003 (J.L. no 162 from 17. 10. 2003 pos. 1568 with later amendments) denotes *a property or a movable object, their parts or complexes – man-made or related to his activity and constituting a testimony of a bygone epoch or event, the preservation of which is in the best public interest because of their historic, artistic or scientific value* (article 3, points 1–4).

Sticking to the term “monument” and remembering its previous meanings, one should note that *the history of words can be a key giving access to the history of life, to terms in culture and related problems of learning their content and range* – as Aleksander Gieysztor wrote, an eminent protector of cultural heritage. The Professor, who all his life was interested in not only multiple disciplines of history, history of art, but also linguistics, told us that the word “monument” – *the term that so well accompanies present-day Polish, has almost completely lost its original Old-Polish meaning of wealth and acquired, already in the Enlightenment era, its basic sense known today*. Both lexicographers of our language gave its etymology similarly, though each in his own way: Samuel Linde as “*something remaining from things past*”, while Aleksander Brückner as “*what from a given life remained*”. *Therefore remains, but were they intrinsic? Certainly those*

etymologię każdy po swojemu, ale podobnie: Samuel Linde jako „pozostałego co z byłych rzeczy”, Aleksander Brückner zaś „jako co z danego bytu pozostało”. A więc pozostałości, czy jednak samoistne? Na pewno tylko takie, które człowiek spostrzeża, wprowadzając je do swego systemu wartości, na który składa się także docenianie świadomości historycznej jako niezbędnego składnika kultury⁴.

Pozostając w tym kręgu rozważań, można powiedzieć, że zabytki, które muszą być dziełami człowieka, dają możliwość intensywnego kontaktu z przeszłością⁵. Zabytki są bowiem fragmentem minionej rzeczywistości wrośniętym w czas dzisiejszy. Dyskusyjna jest tylko odpowiedź na pytanie: jak dawno minionej?

Już przed dwudziestu latami Piotr Dobosz słusznie zapisał, że konstrukcja prawnicza pojęcia zabytku nie może być w pełni sformułowana bez odniesienia do kwestii cezur czasu. Możliwości są tutaj dwojakie: 1) zabytkiem jest tylko przedmiot dawny (zabytek sensu stricto) i 2) zabytkiem jest przedmiot dawny lub współczesny (zabytek sensu largo). W przypadku teoretycznej koncepcji zabytku odniesionej do przedmiotu dawnego, ustalenia definicyjnego wymaga termin „dawny”. Można to uczynić w trojaki sposób: a) precyzyjnie określić sposób pojmowania terminu „dawny”, b) zakreślić ścisłą cezurę czasową poprzez wskazanie konkretnej daty, c) wskazać dolną granicę wieku zabytku. (...) Z problemem przekraczalności cezur wieku dla prawniczego nabycia statusu zabytku wiąże się zagadnienie uuspółcześniania zabytku, czyli rozszerzenia katalogu przedmiotów (obiektów – A.G.) o nowe – współczesne przedmioty (czy obiekty – A.G.).

W definicji „zabytku sensu largo” mieszczą się obiekty zarówno dawne, jak i współczesne pod warunkiem, że szczególnie posiadają jakies wyjątkowe wartości, np. estetyczne⁶.

W świetle powyższych rozważań zapis w ustawie, głoszący że za zabytek można uznać nieruchomość lub rzecz ruchomą będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki lub zdarzenia, jest zwrotem – moim zdaniem – prawniczo niedookreślonym.

Definicja zabytku pozostaje najważniejszym pojęciem, pomimo że w następstwie długotrwałego (ponadstuletniego) i w dalszym ciągu niezakończonych procesu przechodzenia od postrzegania konieczności ochrony pojedynczego obiektu – do ochrony zespołu urbanistycznego czy krajobrazu kulturowego, stosujemy obecnie często najkrótszą (i modną) feildenowską definicję ochrony i konserwacji zabytków, a zwłaszcza krajobrazu kulturowego: *zarządzanie zmianami (management of change)*⁷. Mówimy w tym przypadku o takim sterowaniu procesem rozwoju i przemian, aby nie powodował on nieodwracalnej utraty wartości kulturowych.

W myśl obowiązującej ustawy z 2003 r., zgodnie z artykułem 6, ustęp 1, ochronie i opiece – przede wszystkim poprzez wpis do rejestru – podlegają trzy grupy zabytków, bez względu na stan ich zachowania:

1) zabytki nieruchome (m.in. krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, a w tym zabytki sakralne, pałace i dwory, budynki użyteczności publicznej, budynki mieszkalne, budynki folwarczne

only that man perceives, introducing them into his own system of values which also comprises appreciation of historic awareness as an indispensable component of culture⁴.

In keeping with those considerations, one could say that monuments which must be made by man offer an opportunity for an intensive contact with the past⁵. After all, monuments are fragments of a long-gone reality embedded in the present. Only the answer to the question: how long gone, remains controversial.

Already twenty years ago, Piotr Dobosz rightly wrote that a legal construction of the notion of monument cannot be fully formulated without a reference to the issue of temporal division line. There are two possibilities here: 1) a monument is only a historic item (monument sensu stricto) or 2) a monument is a historic or contemporary item (monument sensu largo). In the case of a theoretical concept of a monument referring to a historic item, the term “historic” requires a precise definition. It can be done in three ways: a) precisely define the understanding of the term “historic”, b) determine a strict dividing line by indicating a concrete date, c) indicate the bottom line of a monument age. (...) The question of crossing the age line for legally acquiring the status of monument is connected to the issue of updating monuments, i.e. extending the catalogue of items (objects – A.G.) with new – contemporary items (or objects – A.G.).

The definition of a “monument sensu largo” comprises both historic and modern objects on condition that they possess some unique values e.g. aesthetic⁶.

In light of the above considerations, the statement in the legal act saying that a monument can be a property or a movable item man-made or related to his activity and constituting a testimony of a bygone epoch or event is a sentence – in my opinion – legally imprecise.

Definition of a monument remains the most important notion although, as a result of a lengthy (over a hundred years long) and still incomplete process of transition from perceiving the necessity to protect a single object – to protecting an urban complex or cultural landscape, nowadays we often apply the briefest (and fashionable) Feilden definition of protection and conservation of monuments, and particularly cultural landscape: *management of change*⁷. We mean here such steering the process of development and transformations that it does not cause irreparable loss of cultural values.

According to the currently binding Act from 2003, in keeping with article 6, paragraph 1, three groups of monuments are to be protected and preserved – primarily by being entered in the monument register – regardless of their state of preservation:

1) immovable monuments (e.g. cultural landscapes, urban or rural layouts and building complexes, works of architecture and building, including church buildings, palaces and manors, public utility buildings, residential buildings, farm and outbuildings, objects of technology, mines, steelworks and other industrial units, as well as sites commemorating important historical events, eminent personages or institutions);

2) movable monuments (e.g. works of graphic arts, handicraft and applied art, products of technology, in-

i gospodarcze, obiekty techniki, kopalnie, huty i inne zakłady przemysłowe oraz miejsca upamiętniające ważne wydarzenia historyczne, działalność wybitnych osobistości lub instytucji);

2) zabytki ruchome (m.in. dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, wytwory techniki, a w tym urządzenia, środki transportu oraz maszyny i narzędzia związane z kulturą materialną, dokumentujące rozwój i poziom nauki oraz cywilizacji, wytwory sztuki ludowej, rękodzieła i inne obiekty etnograficzne oraz przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne);

3) zabytki archeologiczne będące w szczególności pozostałościami pradziejowego i historycznego osadnictwa oraz relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

W myśl ustępu 2. tegoż artykułu ochronie mogą podlegać także nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy zarówno obiektów budowlanych, jak również placów, ulic lub jednostek osadniczych. Rejestr prowadzi wojewódzki konserwator zabytków dla zabytków znajdujących się na terenie określonego województwa i prowadzony jest w formie odrębnych ksiąg dla wspomnianych trzech grup zabytków.

Zgodnie z *Ustawą o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ustawy o muzeach* z 10.07.2015 r., która weszła w życie 25.11.2016 r. (publikacja Dz.U. 2016 poz. 1330), prawodawca uzupełnił rodzaje form ochrony zabytków o możliwość wpisu zabytku na Listę Skarbów Dziedzictwa (art. 7, punkt 1a). Listę Skarbów Dziedzictwa prowadzi minister kultury i dziedzictwa narodowego, a wpisuje się na nią tylko zabytek ruchomy o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego, z urzędu lub na wniosek właściciela.

W podsumowaniach dotychczasowych działań oraz rozważaniach na temat przyjęcia skutecznej metodologii ochrony architektury i urbanistyki z 2. połowy XX wieku należy także wspomnieć o sprawach ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Znaczenie terminu „niematerialne dziedzictwo kulturowe” zmieniało się w ciągu ostatnich dziesięcioleci. Obecnie rozumienie tego terminu oparte jest na definicji zawartej w Konwencji z 2003 roku, przyjętej przez Konferencję Generalną UNESCO: *są to praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedza i umiejętności (...), które wspólnoty, grupy i w niektórych przypadkach jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego, przekazywane z pokolenia na pokolenie, stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewniające im poczucie tożsamości i ciągłości*⁸. W 2013 r. została uruchomiona Lista Krajowa Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, prowadzona przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, we współpracy z Narodowym Instytutem Dziedzictwa. Polska znajduje się bowiem w gronie 170 państw, które ratyfikowały Konwencję.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe jest jednocześnie tradycyjne, współczesne i żywe – reprezentuje nie tylko odziedziczone tradycje przeszłości, ale także

cluding devices, means of transport and machines and tools connected with material culture, documenting the development and level of science and civilisation, works of folk art, craft and other ethnographic objects, and artefacts commemorating historic events);

3) archaeological monuments: in particular relics of prehistoric and historic settlement and relics of economic, religious and artistic activity.

According to paragraph 2 of the same article, geographical, historical or traditional names of building objects, as well as squares, streets or settlement units can also be protected. The register is kept by the voivodeship monument conservator for monuments located within a given voivodeship and is run in the form of separate volumes for the aforementioned three groups of monuments.

According to the Act from 10.07.2015 *on amendment to the Monument Protection Act and the Museum Act*, which was implemented on 25.11.2016 (published in J.L. 2016 pos. 1330), the legislator added to the kinds of forms of monument protection the possibility of inscribing the monument in the Heritage List (art. 7, point 1a). The Heritage List is kept by the Minister of Culture and National Heritage, and only a movable monument of special value for cultural heritage can be inscribed there, routinely or on the owner's application.

Summarising previous actions and considerations on the issue of adopting an effective methodology for protecting architecture and urban design from the 2nd half of the 20th century, one should also mention the question of protecting the immaterial cultural heritage. The meaning of the term “immaterial cultural heritage” has changed during the last decades. Currently the understanding of the term is based on the definition included in the Convention from 2003, approved by the UNESCO General Conference: *they are practices, ideas, oral traditions, knowledge and skills (...) which communities, groups and in some cases individuals regard as part of their cultural heritage, passed down from generation to generation, constantly recreated by communities and groups in relation with their surroundings, history and natural phenomena, ensuring their sense of identity and continuity*⁸. In 2013, the National List of Immaterial Cultural Heritage was started, which is kept by the Ministry of Culture and National Heritage in cooperation with the National Heritage Institute. Poland is in the group of 170 states that ratified the Convention.

Immaterial cultural heritage is simultaneously traditional, contemporary and live – represents not only inherited traditions of the past, but also currently, creatively transformed practices in which representatives of various social and cultural groups can participate.

CRITERIA FOR RECOGNISING A MONUMENT

As I have mentioned in the introduction, only a decision to enter a monument into the register gives it a legal status. The *Monument Protection Act* from 2003

współcześnie, twórczo przekształcane praktyki, w których uczestniczą przedstawiciele różnych grup społecznych i kulturowych.

KRYTERIA UZNANIA ZA ZABYTEK

Jak wspominałem we wprowadzeniu, tylko decyzja wpisująca zabytek do rejestru nadaje mu status prawny. *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* z 2003 r. mówi generalnie o trzech kryteriach, dających możliwość podjęcia stosownej decyzji. Nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły powinny posiadać wartości historyczne, artystyczne lub naukowe. Przy szczegółowej ocenie, jak również w trakcie prowadzonych postępowań administracyjnych uwzględniamy pozostałe wartości: dawności, czyli tzw. wartość „starożytniczą” (wprowadzoną po raz pierwszy przez Aloisa Riegla, austriackiego historyka, jednego z twórców tzw. wiedeńskiej szkoły w historii sztuki), estetyczną, unikatowości, emocjonalną, sentymentalną i upamiętniającą, czy wreszcie wartości: społeczną i użytkową⁹. Można powiedzieć, że wartości zabytku z jednej strony zawarte są w nim samym, z drugiej zaś strony ich ocena, odbiór, a przede wszystkim związane z nim przeżycie dokonuje się u odbiorcy, w jego sferze intelektualnej i emocjonalnej.

Obiekt architektoniczny, co do którego podejmowane są czynności administracyjne w zakresie wpisania go do rejestru zabytków, pod względem formy architektonicznej podlega ocenie jako dzieło sztuki i musi być analizowany z punktu widzenia dyscypliny naukowej, jaką jest historia sztuki i architektury. Należy jednakże pamiętać, że obiekt architektoniczny czy budowla ma także swoją strukturę materialną, powstała w określonych warunkach dostępności najlepszych, konkretnych materiałów budowlanych oraz ówczesnej znajomości praw statyki, wytrzymałości materiałów, izolacyjności. Ponadto dzieło budowlane czy zespół urbanistyczny nie powstał w wyniku działalności tylko jednego człowieka, ale realizowała je ekipa wykonawców, o określonej organizacji pracy. W tym przypadku zająć się historią sztuki i architektury z historią konstrukcji budowlanych, analizami technologicznymi w odniesieniu do materiałów budowlanych, a ogólniej z historią techniki.

Należy także mieć na uwadze, że obiekt, budowla czy zespół architektoniczny i urbanistyczny powstawały w określonych warunkach materialnych, właściwych danemu okresowi historii i służyły określonym potrzebom materialnym jednostki lub grupy użytkowników. *Z tego powodu na obiekt jako „zabytkowy” można spoglądać z różnych stron: także jak na obiekt materialny, zawierający treści ideowe odzwierciedlające warunki społeczne, gospodarcze, ideologiczne i nawet polityczne, które złożyły się na jego powstanie. Historyk architektury, aby właściwie zinterpretować przyszły zabytek, musi w tym przypadku sięgnąć do poznania zagadnień kultury materialnej danego okresu historycznego* – napisał profesor Andrzej Tomaszewski w referacie pt. *Historia architektury – badania zabytku architektury – konserwacja zabytków*, wygłoszonym w 1985 r. podczas międzynarodowej

generally mentions three criteria offering a possibility to make such a decision. The property or a movable monument, their parts or complexes should possess historic, artistic or scientific value. During detailed evaluation and in the course of administrative procedures we consider the other values: the historic or so called “antiquarian” value (first introduced by Alois Riegl, an Austrian historian, one of the creators of the so called Viennese school in the history of art), aesthetic, uniqueness, emotional, sentimental and commemorative values, or finally: a social and utility value⁹. One can say that the values of a monument, on the one hand, are contained in it while, on the other, their assessment, reception and primarily the experience associated with them is felt by the viewer, in his intellectual and emotional sphere.

An architectonic object about which administrative procedures are undertaken in order to enter it in the monument register, is to be evaluated as a work of art, as far as its architectonic form is concerned, and must be analysed from the viewpoint of a scientific discipline such as history of art and architecture. However, it should be remembered that an architectonic object or building also has its material structure, created in certain conditions of availability of the best, specific building materials and the knowledge of laws of statics, strength and insulating properties of materials. Moreover, a building work or an urban complex was not created as a result of activity of just one man, but was realised by a team of contractors, with specific organisation of labour. In this case the history of art and architecture overlaps with the history of building construction, technological analyses in reference to building materials, and more generally the history of technology.

What is more, an object, building or an architectonic and urban complex were created in material conditions specific for a given period of history and served specific material needs of an individual or a group of users. *For this reason a “historic” object can be viewed from various sides: also as a material object, comprising ideological content reflecting social, economic, ideological and even political conditions that contributed to its creation. A historian of architecture, in order to properly interpret the future monument, must learn about issues of material culture of a given historic period* – professor Andrzej Tomaszewski wrote in his paper entitled: *History of architecture – research on a monument of architecture – monument conservation*, presented in 1985 during an international conference organised by the Chair of History of Architecture of the University of Technology in Darmstadt – *A complete image of an object which can deserve to be protected to the highest degree, namely by being entered in the register, results from a joint analysis of all the above listed aspects*¹⁰.

In numerous discussions concerning the reasons for destroying monuments in the 21st century and perspectives of saving them by appropriate administrative decisions, too little attention is paid to axiological problems of protecting cultural heritage. Formulated

Ryc. 1. Barcelona. „Zabytek w budowie”. Kościół Sagrada Familia, fasada Męki Pańskiej

Fig. 1. Barcelona. “Monument under construction”. Sagrada Familia Church, the Passion façade

Ryc. 2. Barcelona. Kościół Sagrada Familia. Fragment wnętrza

Fig. 2. Barcelona. Sagrada Familia Church. Fragment of the interior

Ryc. 3. Barcelona. Kościół Sagrada Familia. Fragment tzw. starej fasady

Fig. 3. Barcelona. Sagrada Familia Church. Fragment of the so called old façade

konferencji zorganizowanej przez Katedrę Historii Architektury Politechniki w Darmstadtzie – *Pełny obraz obiektu, który może zasługiwać na ochronę poprzez najwyższy jej wymiar, czyli wpisanie do rejestru, daje łączna analiza wszystkich podanych wyżej aspektów*¹⁰.

W bardzo licznych dyskusjach na temat przyczyn niszczenia zabytków w XXI wieku i perspektyw ratowania poprzez stosowne decyzje administracyjne zbyt małą uwagę przywiązuje się do aksjologicznych problemów ochrony dziedzictwa kulturowego. Formułowany obecnie w naszej współczesnej kulturze, odnoszony do wszystkich ludzi i kultur uniwersalny imperatyw ochrony dziedzictwa wyrasta z przyjmowania obiektywistycznej teorii wartości, z którą związana jest akceptacja poglądu, że wartości wyznaczają sferę obiektywnego dobra i zła. Ochrona dziedzictwa kulturowego oznacza, iż kultura (bez względu na jej swoisty charakter) zawiera dobra, które są cenne dla całej ludzkości. Poznając je i chroniąc człowiek współczesny może głębiej zrozumieć siebie, albowiem wiedza o różnych wymiarach przeszłości stanowi istotny element jego tożsamości¹¹.

Reasumując, zabytek powinien odpowiadać jednemu z podanych kryteriów:

now in our contemporary culture and referring to all people and cultures, a universal imperative of heritage protection springs from the approved objectivist theory of value, which is connected to the acceptance of the opinion that values indicate the sphere of objective good and evil. Cultural heritage protection means that culture (regardless of its specific character) contains goods which are valuable for the whole mankind. While getting to know them and protecting them, modern man can understand himself more profoundly, since knowledge about various dimensions of the past constitutes a crucial element of his identity¹¹.

Summarising, a monument should meet one of the given criteria:

- be an outstanding example of a type of building or an architectonic, urban and technological complex or landscape reflecting in a characteristic way some stages vital for the history of a rural complex, district, city, voivodeship, region, country, Europe;
- or be a testimony of great influence in a given epoch, an impact on the development of architecture, art or technology, on town planning or landscape shaping;

Ryc. 4. Oświęcim. Rynek Główny. Końcowy etap budowy niemieckiego bunkra z widocznym wejściem do podziemi. Fot. z 1943 r., autor nieznan. Materiały informacyjne Urzędu Miasta Oświęcim

Fig. 4. Oświęcim. Main Square. Final stage of construction of the German bunker with visible underground entrance. Photo from 1943, author unknown. Information materials of the Municipal Office of Oświęcim

Ryc. 5. Oświęcim. Pawilon PSS „Społem” zw. „Tęcza”, powstał na Rynku Głównym w II poł. lat 60. XX w. jako nadbudowa poniemieckiego schronu przeciwlotniczego. Kartka pocztowa z zbiorów autora

Fig. 5. Oświęcim. PSS “Społem” pavilion called “Tęcza”, erected in the Main Square in the 2nd half of the 1960s as a superstructure over the German air-raid shelter. Postcard from the author’s collection

Ryc. 6. Oświęcim. Dom Handlowy „Tęcza”. Widok na wbudowany bunker. Kartka pocztowa z 1975 r., wyd. KAW „Ruch”, ze zbiorów autora

Fig. 6. Oświęcim. “Tęcza” Department Store. View of the embedded bunker. Postcard from 1975, publ. KAW “Ruch”, from the author’s collection

Ryc. 7. Oświęcim. Rynek Główny. Wizualizacja projektu rewitalizacji Rynku, autorstwa biura architektonicznego „Susul & Strama Architekci”, 2010 r. Materiały informacyjne UM Oświęcim

Fig. 7. Oświęcim. Main Square. Visualisation of the project of revitalisation of the Square, by the architectonic office “Susul & Strama Architekci”, 2010. Information materials of the MO Oświęcim

- stanowić wybitny przykład rodzaju budowli lub zespołu architektonicznego, urbanistycznego i technologicznego lub krajobrazu odzwierciedlającego w sposób charakterystyczny pewne etapy ważne dla historii założenia ruralistycznego, osiedla, miasta, województwa, regionu, kraju, Europy;
- albo stanowić świadectwo wielkiego oddziaływania w danej epoce, wpływu na rozwój architektury, sztuki lub technologii, na planowanie miast lub kształtowanie krajobrazu;
- albo stanowić jedyny lub co najmniej rzadko spotykany dowód tradycji kulturowej wymarłej lub wciąż istniejącej;
- albo stanowić przykład bezpośredniego i materialnego powiązania ze zdarzeniami i tradycjami, z ideami i wierzeniami, albo z dziełami sztuki i literatury, mającymi wartość wyjątkową w skali założenia ruralistycznego, osiedla, miasta, województwa, regionu i kraju¹².

Obiekt bądź zespół wpisany do rejestru zabytków decyzją administracyjną, czyli uznany za zabytek w rozumieniu ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami powinien – w miarę możliwości – od-

- or be the only or at least rare evidence of a cultural tradition extinct or still existing;
- or be an example of direct and material connection to events and traditions, ideas and beliefs, or works of art and literature, having a unique value on the scale of a rural complex, district, city, voivodeship, region, country, Europe¹².

The object or complex entered into the monument register by an administrative decision, i.e. acknowledged as a monument according to the Monument Protection Act should – if possible – meet the criteria of authenticity in reference to its concept, form, material, realisation and surroundings, and in the case of a cultural or natural landscape – in reference to its character or its particular elements.

In the mentality of conservators working in the western circles until recently there ruled a cult of technological value of material substance of objects and movable items. Only a confrontation with milieus of art historians and conservators from the Far East countries caused a change in the way of thinking about authenticity. Authenticity is understood there primarily in the categories of form and function and tradition. One

powiadać kryteriom autentyczności w odniesieniu do jego koncepcji, formy, materiału, realizacji i otoczenia, a w przypadku krajobrazu kulturowego lub naturalnego – w odniesieniu do jego charakteru lub jego poszczególnych elementów.

Nad mentalnością konserwatorów działających w kręgu zachodnim do niedawna ciążył kult technicznej wartości substancji materialnej obiektów i rzeczy ruchomych. Dopiero konfrontacja ze środowiskami historyków sztuki i konserwatorów z krajów Dalekiego Wschodu wpłynęła na zmianę myślenia w kwestii autentyzmu. Autentyzm jest tam rozumiany przede wszystkim w kategoriach formy i funkcji oraz tradycji. Jednym z pierwszych przejawów tej zmiany był dokument końcowy międzynarodowej konferencji zorganizowanej przez rząd Japonii, UNESCO, ICOMOS oraz ICCROM w Narze, dawnej stolicy Japonii, która odbyła się w 1994 r. W dokumencie tym zaakceptowano złożoność pojęcia autentyzmu i przyjęto, iż składają się na niego tak wartości materialne, jak i niematerialne¹³.

Nawiązując do poruszonego aspektu cezurę czasowej – w żadnym wypadku nie powinna ona przesądzać o fakcie, czy daną nieruchomość lub przedmiot ruchomy należy wpisać do rejestru zabytków, czy też odmówić przystąpienia do administracyjnych czynności zakończonych wpisem. Dobrze się stało, że w ocenie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Rady Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury i Dziedzictwa Narodowego dobra sztuki współczesnej, w tym także dzieła architektury i urbanistyki – odpowiadające podanym powyżej kryteriom, przede wszystkim artystycznym i naukowym – powstałe w II połowie XX wieku mogą spełniać kryteria zabytku („zabytek sensu largo”)¹⁴.

Tym bardziej, że również w odczuciach społecznych oraz opiniach fachowych „próbę czasu” relatywizowano i za *zabytek* uznawane są coraz młodsze obiekty. Krakowski kulturoznawca, specjalizujący się w badaniu i zarządzaniu dziedzictwem kulturowym, związany z Instytutem Kultury Uniwersytetu Jagiellońskiego, a ostatnio z Muzeum Narodowym w Krakowie, zaliczył do *najpiękniejszych zabytków świata* świątynię **Sagrada Familia**, wznoszoną w Barcelonie według projektu słynnego katalońskiego architekta Antonia Gaudiego.

Uznał „świątynię w budowie” za *najdoskonalszą syntezę odchodzącego świata przeszłości oraz nadchodzącego szaleństwa czasów współczesnych*¹⁵.

DYLEMATY KONSERWATORSKIE – KRYTERIUM ZGODNOŚCI Z „INTERESEM SPOŁECZNYM”

Wracając do kryterium zawartego w definicji *zabytku* w ustawie z 23 lipca 2003 r., które należy rozpatrzyć w trakcie postępowania prowadzącego do wydania decyzji o wpisaniu obiektu czy zespołu urbanistycznego do rejestru zabytków, a mianowicie uzasadnienia, że zachowanie dzieła leży w ważnym interesie społecznym, trzeba w określonych przypadkach liczyć się z koniecznością rozstrzygnięcia ważnego i trudnego dylematu:

of the first manifestations of the change was the final document from the international conference organized by the government of Japan, UNESCO, ICOMOS and ICCROM in Nara, the former capital of Japan, which was held in 1994. In the document it was accepted that the notion of authenticity is a complex one, and that it comprises both material and immaterial values¹³.

Alluding to the addressed aspect of the temporal dividing line, in no way should it decide whether a given property or a movable item ought to be entered into the monument register, or if commencing administrative procedures ending in an entry should be denied. Therefore, it is a good thing that in the opinion of the Ministry of Culture and National Heritage and the Monument Protection Council by the Minister of Culture and National Heritage, works of contemporary art, including works of architecture and urban design – fulfilling the above stated criteria, primarily artistic and scientific – created in the 2nd half of the 20th century can meet the criteria of a monument (“monument sensu largo”)¹⁴.

The more so, as even in public feelings and professional opinions the “test of time” was relativized and still younger objects are acknowledged as *monuments*. A Krakow culture expert specialising in research and management of cultural heritage, working for the Cultural Institute of the Jagiellonian University, and recently for the National Museum in Krakow, ranked the church **Sagrada Familia**, being erected in Barcelona according to the design of the famous Catalan architect, Antonio Gaudi, among *the most beautiful monuments in the world*.

He considered the “church under construction” to be *the most perfect synthesis of the disappearing world of the past and the coming madness of the contemporary times*¹⁵.

CONSERVATION DILEMMAS – ADHERING TO THE CRITERION OF “PUBLIC INTEREST”

Returning to the criterion included in the definition of a *monument* in the Act from July 23, 2003, which has to be examined in the course of the procedure leading to issuing a decision about entering an object or an urban complex into the monument register, namely justifying that preserving a monument lies in the best public interest, in certain cases one has to consider the necessity to resolve a serious and difficult dilemma: **a look at the past and its relics, and consequently their use, are still changing. The spectrum of what is regarded as worth preserving broadens, but also new interpretations appear: certain aspects of the past are given – or restored – their significance, while others are allowed to vanish from the landscape or collective awareness, either deliberately or unwittingly.**

I will present conservation dilemmas and their solutions on several examples. The first is the fate of the “Tęcza” (Rainbow) pavilion from 1966, in the Main Square in Oświęcim.

Ryc. 8. Oświęcim. Rynek Główny. Wyburzenie pawilonu „Tęcza”. Materiały informacyjne UM Oświęcim
Fig. 8. Oświęcim. Main Square. Demolishing the “Tęcza” pavilion. Information materials of the MO Oświęcim

Ryc. 9. Oświęcim. Rynek Główny. Wyburzenie bunkra niemieckiego w ramach projektu przebudowy płyty rynku, 2010 r. Materiały informacyjne UM Oświęcim
Fig. 9. Oświęcim. Main Square. Demolishing the post-German bunker within the project of rebuilding the market square, 2010. Information materials of the MO Oświęcim

Ryc. 10. Oświęcim. Rynek Główny. Komisja konserwatorska w odkrytych podziemiach ratusza z XVI w. Materiały informacyjne UM Oświęcim
Fig. 10. Oświęcim. Main Square. Conservation commission in discovered basement of the town hall from the 16th c. Information materials of the MO Oświęcim

spojrzenie na przeszłość i jej pozostałości, a co za tym idzie, ich wykorzystanie wciąż się zmienia. Poszerza się spektrum tego, co uznawane jest za godne zachowania, ale też powstają nowe interpretacje: pewnym aspektom przeszłości nadaje się znaczenie – lub je przywraca – innym rozmyślnie lub mimowolnie pozwala się zniknąć z krajobrazu lub też ze świadomości zbiorowej.

Ryc. 11. Oświęcim. Rynek Główny. Końcowy etap prac rewitalizacyjnych na terenie centrum Starego Miasta, 2014 r. Montaż konstrukcji żelbetowej płyty nad relikdami ratusza, 2014 r.
Fig. 11. Oświęcim. Main Square. The final stage of revitalisation work in the centre of the Old Town, 2014. Mounting the ferroconcrete construction of the plate over the town hall relics, 2014

Ryc. 12. Oświęcim. Obecny widok na fragment Rynku Głównego (styczeń 2017 r.). Na pierwszym planie: szklane sześciany i skłone płaskie płyty
Fig. 12. Oświęcim. Current view of the fragment Main Square (January 2017). In the foreground: glass cubes and flat glass plates

The “Tęcza” pavilion was erected in the second half of the 1960s, as a superstructure on the German air raid shelter built in 1943¹⁶. Before the pavilion was built, the above-ground, concrete section of the bunker whose bottom was app. 5.0 m below the ground level, had been planted with trees and surrounded with benches for passengers of the PKS bus station located, according to the custom of the times, in the market square. The commercial pavilion of the former PSS “Społem” had an upper storey and a steel construction and, like the shelter it was meant to “beautify”, it stood on the site of the former masonry town hall dated back to the 16th century, in the south-west part of the market square.

The original town hall in Oświęcim, carefully restored in 1792, was burnt in the great fire of the town in 1863. The town council resigned from rebuilding the destroyed object and decided to erect a new town hall in the south market frontage. The town hall at 12 Main Square was built in the years 1872–1875 and housed the town authorities until World War II.

Dylematy konserwatorskie i ich rozstrzygnięcia przedstawię na kilku przykładach. Pierwszy to los pawilonu „Tęcza” z 1966 r. na Rynku Głównym w Oświęcimiu.

Pawilon „Tęcza” powstał w drugiej połowie lat sześćdziesiątych XX wieku, jako nadbudowa poniemieckiego schronu przeciwlotniczego, wzniesionego w 1943 roku¹⁶. Do czasu budowy pawilonu nadziemna, betonowa część bunkra, którego dno znajdowało się ok. 5,0 m poniżej terenu, była obsadzona drzewami i otoczona ławkami dla pasażerów dworca PKS, umieszczonego zgodnie z ówczesnymi zwyczajami na rynku. Pawilon handlowy dawnego PSS „Społem” był piętrowy o konstrukcji stalowej i podobnie jak schron, który miał „upiększać”, postawiony był na miejscu dawnego murowanego ratusza pochodzącego z XVI wieku, w południowo-zachodniej części rynku.

Pierwotny oświęcimski ratusz, starannie odnowiony w 1792 r., spłonął w wielkim pożarze miasta w 1863 r. Rada miejska podjęła wówczas decyzję o rezygnacji z odbudowy zniszczonego obiektu i o budowie nowego ratusza w południowej pierzei rynkowej. Ratusz przy Rynku Głównym 12 powstał w latach 1872–1875 i w nim znajdowała się siedziba władz miejskich do drugiej wojny światowej.

Przystępując w pierwszych latach XXI wieku do koncepcji rewitalizacji Rynku Głównego władze miejskie postanowiły uwzględnić zapisy zawarte w decyzji z 1982 r. o wpisie do rejestru zabytków układu urbanistycznego Oświęcimia. W decyzji jest mowa o ochronie konserwatorskiej przede wszystkim rozplanowania oraz zagospodarowania przestrzennego *miasta z XIV i XV w. na planie szachownicowym (...) oraz zespołu zabytkowego starego miasta z przełomu XIX i XX wieku (...)*. Gospodarze miasta spotkali się także z negatywnymi w większości opiniami mieszkańców na temat ówczesnej zabudowy Rynku Głównego, jak np. zapis, że *brzydki pawilon „Tęczy” przez dziesięciolecia szpecił rynek, a dla turystów był powodem do drwin i nikt z mieszkańców nie będzie go żałował*.

Sondaż pomógł rozwiązać dylemat: czy z uwagi na ważny interes społeczny, jakim będzie rewitalizacja Rynku Głównego i ucztylenie zachowanych znamion średniowiecznego rozplanowania, nie należy pozbyć się pawilonu z 1966 r., a następnie zastanowić się nad losem poniemieckiego bunkra z 1943 r.? Po uzyskaniu zgody radnych prezydent miasta Oświęcimia wykupił obiekt od osób prywatnych pod koniec marca 2009 r. i po uzyskaniu stosownej zgody ze strony służb konserwatorskich przystąpiono do wyburzenia pawilonu. Jak zapisano w portalu informacyjnym miasta: *decyzja o wyburzeniu „Tęczy”, stojącej niemal na środku Rynku była przełomowym momentem, po którym przystąpiono do realizacji programu rewitalizacji Rynku Głównego*¹⁷.

W przypadku betonowego poniemieckiego bunkra do pozytywnej decyzji o jego wyburzeniu przyczyniło się ujawnienie w jego podziemiach zachowanych pozostałości XVIII-wiecznego ratusza. Jak powyżej wspomniałem, pawilonu „Tęcza” nikt nie żałował, natomiast miłośnicy ziemi oświęcimskiej początkowo stanęli w obronie prze-

When beginning to realise, in the first years of the 21st century, the concept of revitalisation of the Main Square the town authorities decided to take into account the records included in the decision from 1982 about entering the urban complex of Oświęcim into the monument register. The decision mentions conservation protection for primarily the layout and spatial development of the *town from the 14th and 15th c. on the chequerboard plan (...) and the historic complex of the old town from the turn of the 19th and 20th century (...)*. Town authorities also received mostly negative opinions of inhabitants concerning the then building development of the Main Square, such as e.g. a comment that *for decades the ugly “Tęcza” pavilion was a blot on the market square, for tourists was a reason for mockery, and nobody would miss it*.

An opinion poll helped to solve the dilemma: whether because of serious public interest such as revitalisation of the Main Square and making the preserved traces of medieval layout visible, one should not remove the pavilion from 1966, and then think about the fate of the German bunker from 1943? After obtaining the councillors’ approval, the president of the town of Oświęcim bought out the object from private owners at the end of March 2009, and after obtaining suitable permission from conservation services, the pavilion was demolished. As it was noted in the information portal of the town: *the decision to demolish “Tęcza” standing almost in the middle of the Square, was a breakthrough after which realisation of the programme of revitalisation of the Main Square commenced*¹⁷.

In the case of the concrete German bunker, the discovery in its basement of the preserved relics of the 18th-century town hall contributed to a positive decision concerning its demolition. As I have already mentioned, nobody missed the “Tęcza” pavilion, though the enthusiasts of the Oświęcim region initially stood up for the air-raid shelter which, in their opinion, reminded them about the time of cruel occupation and wanted to organize there an appropriate exhibition¹⁸.

In 2010, after public consultations and discussions, the project of revitalising the centre of the Old Town designed by the Architectonic Office “Susuł & Strama Architekci” was approved. It involved restoring the pre-war appearance of the Main Square (e.g. introducing cobbled surfaces, reconstruction of a well) and fitting in new elements: a fountain in the north-east section of the square, and a ferroconcrete-and-glass plate above the discovered relics of the 16th-century town hall located in an underground room covering 270 m². It was assumed that the next stage would be a project to make the underground space available to visitors where, apart from authentic relics, an interactive presentation of the oldest history of the town could be housed as well as an ideal starting point for visiting Oświęcim. The access to the underground was to be through the 19th-century town hall located in the south market frontage and the tunnel left from the former German shelter¹⁹.

During the work significant adjustments were made, and instead of one glass plate only 6 glass cubes

Ryc. 13. Poczdam. Widok Starego Rynku po rozpoczęciu prac rekonstrukcyjnych. Na pierwszym planie plac po wyburzeniu zamku Miejskiego, w środku Portal Fortuny zrekonstruowany w 2002 r. W centrum kościół św. Mikołaja, po lewej: pawilony z lat 60.XX w. Źródło: <https://www.google.pl/search?q=potsdam+alter+markt&tbm=isch&imgil=ZJ39TYT...>

Fig. 13. Potsdam. View of the Old Market after commencing reconstruction work. In the foreground the square after demolishing the City Palace, in the centre Portal of Fortune reconstructed in 2002. In the centre the church of St. Nicholas, on the left: pavilions from the 1960s. Source: <https://www.google.pl/search?q=potsdam+alter+markt&tbm=isch&imgil=ZJ39TYT...>

Ryc. 14. Poczdam. Historyczny wygląd Starego Rynku według obrazu Karla Christiana Wilhelma Barona z 1772 r. Od prawej: skrzydła zamku Miejskiego, „Portal Fortuny” i fragment pierzei zachodniej Rynku. Na środku zrekonstruowany obelisk, ozdobiony płaskorzeźbami, upamiętniającymi czterech architektów, którzy nadali kształt miastu, m.in. Schinkelowi i Knobelsdorffowi. Źródło: <https://www.google.pl/search?q=potsdam+alter+markt&tbm=isch&imgil=ZJ39TYT...>

Fig. 14. Potsdam. Historic view of the Old Market according to a painting by Karl Christian Wilhelm Baron from 1772. From the right: wings of the City Palace, “Portal of Fortune” and fragment of the west frontage of the Market. In the centre reconstructed obelisk, decorated with low relief commemorating four architects who shaped the city, e.g. Schinkel and Knobelsdorff. Source: <https://www.google.pl/search?q=potsdam+alter+markt&tbm=isch&imgil=ZJ39TYT...>

ciwlotniczego schronu, który ich zdaniem przypominał o czasach okrutnej okupacji i myśleli o urządzeniu w nim stosownej ekspozycji¹⁸.

W 2010 r. po konsultacjach społecznych i dyskusjach zatwierdzono projekt rewitalizacji centrum Starego Miasta autorstwa Biura Architektonicznego „Susul & Strama Architekci”. Przewidywał on przywrócenie przedwojennego wyglądu Rynku Głównego (m.in. wprowadzenie brukowanych nawierzchni,

Ryc. 15. Poczdam. Fragment Starego Rynku po rekonstrukcji Pałacu Miejskiego – widok w kierunku zachodnim, 2016 r.

Fig. 15. Potsdam. Fragment of the Old Market after the reconstruction of the City Palace – view towards the west, 2016

Ryc. 16. Poczdam. Projekt rewitalizacji – odtwarzana zabudowa wzorowana w znacznej części na zabudowie historycznej. W centrum widoczny rzut odbudowanego zamku Miejskiego – nowej siedziby Parlamentu Krajowego Brandenburgii oraz Stary Rynek i projektowane zmiany w jego otoczeniu. Materiały informacyjne burmistrza Miasta Poczdamu

Fig. 16. Potsdam. Project of revitalisation – recreated buildings largely modelled on historic buildings. In the centre visible projection of the rebuilt City Palace – new seat of the Parliament of the Federal State of Brandenburg, the Old Market and designed changes in its surroundings. Information materials of the Mayor of the Potsdam City

measuring $1.0 \times 1.0 \times 1.0$ m sticking out above the square surface were introduced into the ferroconcrete construction of the ceiling above the relics, and 4 flat glass plates through which one can see the relics of the oldest, masonry seat of the town authorities²⁰. The work on the first stage of revitalisation of the Oświęcim Main Square was completed in May 2014. Unfortunately in our climatic conditions such a system of presenting archaeological relics is very difficult to be

rekonstrukcję studni) oraz wkomponowanie nowych elementów: fontanny w północno-wschodniej części placu i żelbetowej, przeszklonej płyty nad odkrytymi relikdami XVI-wiecznego ratusza, znajdującymi się w podziemiach o powierzchni 270 m². Zakładano, że w kolejnym etapie powstanie projekt udostępnienia zwiedzającym podziemi, w których obok autentycznych reliktdów można będzie pomieścić interaktywną prezentację najdawniejszych dziejów miasta i w tym miejscu byłby idealny punkt wyjściowy do zwiedzania Oświęcimia. Wejście do podziemi ma się znajdować poprzez XIX-wieczny ratusz położony w południowej pierzei rynku i tunel, który pozostał z dawnego ponemieckiego schronu¹⁹.

W trakcie prowadzonych prac dokonano znaczącej korekty i zamiast jednej przeszklonej płyty wprowadzono do żelbetowej konstrukcji stropu nad relikdami tylko 6 szklonych sześcianów o wymiarach 1,0 × 1,0 × 1,0 m wystających ponad płytę rynku oraz 4 szklone płyty płaskie, przez które można oglądać pozostałości najstarszej murowanej siedziby władz miasta²⁰. Prace przy pierwszym etapie rewitalizacji oświęcimskiego Rynku Głównego zakończono w maju 2014 r. Niestety w naszych warunkach klimatycznych tak przyjęty system prezentacji archeologicznych reliktdów jest bardzo trudny do prawidłowego utrzymania. Zarówno szklane kostki, jak i płyty są bardzo często zaparowane, a po wewnętrznych ich ściankach spływają krople wody²¹.

PRZYKŁAD DRUGI – LOS PAVILONU Z LAT 60. W ZACHODNIEJ PIERZEI STAREGO RYNKU W POCZDAMIE (NIEMCY)

Prezentuję przykład niemiecki, bowiem już w 2010 r. w ramach seminarium *Zabytki drugiej połowy XX wieku – waloryzacja, ochrona i konserwacja*, zorganizowanego przez Polski i Niemiecki Komitety Narodowe ICOMOS, wspólnie podjęto dialog konserwatorski, poruszający problematykę określenia zakresu i zasad ochrony dziedzictwa architektonicznego powstałego w okresie powojennym – **w różnych okolicznościach!**

Centralnym placem zabytkowego śródmieścia Poczdamu, jednego z najokazalszych miast-rezydencji w Europie był do czasów drugiej wojny światowej Stary Rynek (Alter Markt). Wśród budowli otaczających to niepowtarzalne wnętrze wyróżniały się: klasycystyczny kościół św. Mikołaja (St. Nikolaikirche), zaprojektowany w 1829 r. przez Carla Friedricha Schinkla, jednego z najwybitniejszych niemieckich twórców klasycyzmu, tworzącego także w stylach arkadowym (niemieckiego wariantu neoromanizmu) i neogotyckim, Stary Ratusz (Altes Rathaus) i dawny Zamek Elektorowski, a później Królewski. Zamek ten, który w po 1918 r. stał się Zamkiem Miejskim (Potsdamer Stadtschloss), powstał w II poł. XVII w., a w połowie XVIII w. przebudowany był w stylu rokoka fryderycjańskiego, według projektu architekta niemieckiego Georga Wenzeslusa Knobelsdorffa (1699–1753), współtwórcy założenia ogrodowego

properly maintained. Both glass cubes and plates are very often misted over, and water dribbles down their inside surfaces²¹.

THE OTHER EXAMPLE – THE FATE OF A PAVILION FROM THE 1960S IN THE WEST FRONTAGE OF THE OLD MARKET IN POTSDAM (GERMANY)

I present a German example, because in 2010 during the seminar *Monuments from the second half of the 20th century – valorisation, protection and conservation*, organised by the Polish and German National Committees of ICOMOS, both sides entered into a conservation dialogue addressing the issue of determining the range and principles for protecting the architectonic heritage created during the post-war period – **in diverse circumstances!**

The central square of the historic downtown of Potsdam, one of the most magnificent cities-residences in Europe, was the Old Market (Alter Markt) until World War II. Among buildings surrounding this unique space the most outstanding were: the classicist church of St. Nicholas (St. Nikolaikirche), designed in 1829 by Carl Friedrich Schinkel, one of the most eminent German classicist architects, also designing in the arcade (a German variation of neo-Romanesque) and neo-Gothic styles, the Old Town Hall (Altes Rathaus) and the former Electoral, later Royal Castle. The palace, which after 1918 became the City Palace (Potsdamer Stadtschloss), was built in the 2nd half of the 17th c., and in the mid-18th c. was altered in the style of Frederician Rococo, according to the design by a German architect Georg Wenzeslaus Knobelsdorff (1699–1753), co-creator of the garden layout and the park architectonic features in the Potsdam summer residence of Sanssouci (1745–47)²².

Alterations to the castle – palace were carried out on the order of the king of Prussia Frederick II Hohenzollern (1740–1786), whose advisor and court architect was Knobelsdorff. In accordance with King Frederick's order the streets and squares of the city were also completely rebuilt and many buildings were redesigned, including those in the Old Market, the facades of which acquired the Baroque, and later classicist elevation decor.

The City Palace was burnt during a British air raid over Potsdam on 14.04.1945, only the outer walls were preserved as high as the cornice, although also badly damaged. In 1959, the central government of the German Democratic Republic and the Potsdam City Council decided to demolish the remains of the castle-palace. Despite protests of architects, conservators and some city inhabitants by April 1960 the ruined walls had been brutally demolished and removed. The protesters were forbidden to remonstrate, and a poster saying: *Down with this seat of feudalism* appeared on fences. In order to erase any traces of the city palace and a beautiful Baroque square – Old Market, a huge

Ryc. 17. Poczdam. Narożnik południowo-zachodni Starego Rynku. Po lewej: Portal Fortuny i fragment zrekonstruowanego zamku Miejskiego. Po prawej: pawilon do likwidacji

Fig. 17. Potsdam. South-west corner of the Old Market. On the left: Portal of Fortune and a fragment of the reconstructed City Palace. On the right: pavilion to be demolished

Ryc. 18. Poczdam. Widok spod kolumnady kościoła św. Mikołaja
Fig. 18. Potsdam. View from the colonnade of the church of St. Nicholas

i budowli parkowych w poczdamskiej rezydencji letniej Sanssouci (1745–47)²².

Przebudowa zamku-pałacu dokonana została na polecenie króla Prus Fryderyka II Hohenzollerna (1740–1786), którego doradcą i nadwornym architektem był Knobelsdorff. Zgodnie z rozkazem króla Fryderyka przeprowadzono również całkowitą przebudowę wyglądu ulic i placów miasta oraz przeprojektowano wiele budowli, w tym na Starym Rynku, nadając ich fasadom barokowy, a później klasycystyczny wystrój elewacji.

Zamek Miejski spłonął podczas brytyjskiego nalotu na Poczdam 14.04.1945 r., zachowały się jedynie mury zewnętrzne aż do wysokości gzymsu, z tym że także znacznie zniszczone. Władze centralne Niemieckiej Republiki Demokratycznej oraz Rada Miasta Poczdamu w 1959 r. podjęły decyzję o zburzeniu pozostałości zamku-pałacu. Pomimo protestu architektów, konserwatorów i części mieszkańców miasta do kwietnia 1960 r. brutalnie rozebrano i usunięto zrujnowane mury. Protestującym zabroniono zgłaszania zastrzeżeń, a na płotach pojawił się plakat z napisem: *Precz z tym siedliskiem feudalizmu*. W celu zatarcia wszelkich śladów po miejskim zamku oraz znakomitym, barokowym placu – Starym Rynku na całym terenie zlokalizowano duże skrzyżo-

Ryc. 19. Poczdam. Widok sprzed elewacji zachodniego skrzydła siedziby Parlamentu Krajowego Brandenburgii. W głębi kopuła schinklowskiego kościoła św. Mikołaja

Fig. 19. Potsdam. View from before the elevation of the west wing of the seat of the Parliament of the Federal State of Brandenburg. At the back the dome of the church of St. Nicholas, designed by Schinkel

intersection was situated here, multi-lane streets were laid-out, new, randomly located buildings, steel pavilions and a new hotel (nowadays “Mercure”) were built here. In the neighbourhood of the restored church of St. Nicholas, and the only almost undamaged in 1945 building of the former royal stables (Marstall) which currently houses the Potsdam Museum of Film Art, construction work on a theatre was commenced towards the end of the 1980s.

After the change of the political regime, at the turn of 1989 and 1990, it was decided that the theatre shell would be dismantled and a debate concerning the revitalization of the centre of Potsdam began. After public consultations, with involvement on the part of inhabitants, associations and art patrons, the city council faced the necessity to solve the dilemma and already assured that *new shape of the city centre would be in keeping with its historic appearance so that Potsdam Old Market would again become one of the most beautiful squares in Europe*²³.

Voices calling for the reconstruction of the demolished city palace, since *the area was perceived as an open wound in the urban tissue*²⁴ appeared more and more frequently in the discussion. However, initially there was no concept of function for the reconstructed building, or for the way of financing the construction work. An impulse for a greater involvement of city authorities in rebuilding the castle-palace and the reconstruction of the historic building development of the Old Market was the study *Potsdam Project*, prepared by the summer academy for young architects of the Prince of Wales’ Institute of Architecture in London (*The Prince of Wales’s Urban Design Task Force, Potsdam and Bornstedt 1996*). On the basis of the results of the mentioned study, in 1999 the City Council of Potsdam prepared a resolution on *rebuilding the former city palace in the form close to the historical capacity and shape and its function to serve public needs*.

An introduction to rebuilding the whole castle was the reconstruction of the “Portal of Fortune”, carried out in the years 2000–2002. The gate portal which was

wanie komunikacyjne, poprowadzono wielopasmowe ulice i wybudowano nowe, przypadkowe budynki, stalowe pawilony oraz nowy hotel (obecnie „Mercure”). W sąsiedztwie odrestaurowanego kościoła św. Mikołaja i jedyne niemal nieuszkodzonego w 1945 r. budynku dawnej królewskiej stajni (Marstallu), w którym obecnie znajduje się poczdamskie Muzeum Sztuki Filmowej, u schyłku lat osiemdziesiątych rozpoczęto budowę gmachu teatru.

Po zmianie ustroju politycznego, na przełomie lat 1989 i 1990 postanowiono rozebrać znajdujący się w stanie surowym teatr i rozpoczęła się dyskusja na temat rewitalizacji centrum Poczdamu. Po konsultacjach społecznych, przy zaangażowaniu mieszkańców, stowarzyszeń i mecenasów sztuki, rada miasta stanęła przed koniecznością rozwiązania dylematu i już wówczas zapewniła, iż *nowe ukształtowanie centrum miasta będzie zgodne z jego historycznym wyglądem, tak aby poczdamski Stary Rynek ponownie stał się jednym z najpiękniejszych placów w Europie*²³.

W dyskusji coraz częściej pojawiały się głosy nawołujące do rekonstrukcji zburzonego zamku miejskiego, gdyż *teren ten był postrzegany jako otwarta rana w tkance miejskiej*²⁴. Jednakże początkowo brakowało koncepcji na funkcję odbudowanego budynku, a także na sposób finansowania prac budowlanych. Impulsem do większego zaangażowania miejskich decydentów w odbudowę zamku-pałacu oraz rekonstrukcję historycznej zabudowy Starego Rynku była praca *Potsdam Project*, przygotowana przez letnią akademię dla młodych architektów Londyńskiego Instytutu Architektury Księcia Walii Karola (*The Prince of Wales's Urban Design Task Force, Potsdam and Bornstedt 1996*). W oparciu o wyniki wspomnianego opracowania, w 1999 roku Rada Miasta Poczdamu przygotowała uchwałę o odbudowie byłego zamku miejskiego w formie zbliżonej do historycznej kubatury i historycznego kształtu oraz jego wykorzystanie na potrzeby publiczne.

Wstępem do odbudowy całego zamku była rekonstrukcja „Portalu Fortuny”, przeprowadzona w latach 2000–2002. Portal bramny, który był zbudowany w okresie przygotowań do koronacji pierwszego króla Prus, Fryderyka I (poprzednio księcia elektora) w 1688 r. i wiódł na dziedziniec pałacowy, zrekonstruowano w oparciu o tradycyjne techniki budowlane z wykorzystaniem zachowanych, oryginalnych elementów rzeźbiarskich. W 2001 roku miasto zorganizowało zakrojone na szeroką skalę badania archeologiczne i od 2002 r. rozpoczęto prace rekonstrukcyjne w obrębie Starego Rynku, a po wieloletnich ustaleniach i dyskusjach, w latach 2010–2013 *wybudowano budynek Parlamentu Krajowego Brandenburgii z fasadami starego zamku miejskiego wg projektu Georga Wenzelause von Knobelsdorffa z 1745 r.*²⁵ Główny projektant odbudowy, prof. arch. Peter Kulka zdecydował się na rekonstrukcję wszystkich zewnętrznych elewacji zamku-pałacu wraz z odtworzeniem dziedzińca.

W związku z podjętymi już na początku lat dziewięćdziesiątych ustaleniami, wynikiem sondaży wśród mieszkańców miasta oraz zakończeniem prac przy budowie nowego parlamentu „na wzór dawnego zamku”, kolejnym

built at the time of preparations for the coronation of the first king of Prussia, Frederick I (previously prince elector) in 1688 and led to the palace courtyard, was reconstructed using traditional building techniques and preserved, original sculpted elements. In 2001, the city organised large-scale archaeological research and in 2002 reconstruction work was commenced within the Old Market, and after years-long decisions and discus-

ANKIETA

DOTYCZĄCA REWITALIZACJI RYNKU W LIMANOWEJ

Burmistrz Miasta zamierza ogłosić konkurs na koncepcję architektoniczno-funkcjonalną zagospodarowania rynku w związku z opracowywanym programem rewitalizacji Miasta Limanowa. Bardzo prosimy o wypełnienie ankiety, ponieważ chcemy poznać Państwa opinie, aby uzyskane dane przedłożyć jako warunki konieczne, które powinna uwzględnić koncepcja. Na podstawie wybranej w trakcie konkursu najlepszej koncepcji zostanie złożony projekt architektoniczny wpisany do programu rewitalizacji miasta. Stworzy to możliwość o ubieganie się o środki na rewitalizację rynku. Wypełnione ankiety prosimy odsyłać do Urzędu Miasta lub składać w Urzędzie Miasta na dzienniku podawczym lub przesyłać pocztą elektroniczną na adres: sekretariat@miasto.limanowa.pl (wersja elektroniczna do pobrania na stronie Miasta) do dnia **31.05.2016 r.**

Kilka rzeczy, o których należy pamiętać, myśląc o rewitalizacji rynku w Limanowie:

- **Rewitalizacja** (łac. re-vita - dosłownie: przywrócenie do życia, ożywienie) – zespół działań urbanistycznych i planistycznych, koordynowanych przez lokalną administrację samorządową, których celem jest społeczne, architektoniczne, planistyczne i ekonomiczne korzystne przekształcenie wyodrębnionego obszaru gminy będącego w stanie kryzysu wynikającego z czynników ekonomicznych i społecznych.
- Rynek w Limanowej znajduje się w strefie ochrony konserwatorskiej, dlatego każda zmiana musi być skonsultowana z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Obszar rynku zaznaczony żółtą linią kropkowaną.
- Budynek „Bazodromu” jest obiektem rozbudowywanym przez Starostwa Powiatowe i jest ochroniony umową do 2025 roku.

Ryc. 20. Limanowa. Ankieta dotycząca rewitalizacji Rynku, przygotowana przez Burmistrza Miasta (2016 r.). Materiały informacyjne UM Limanowa

Fig. 20. Limanowa. Opinion poll concerning revitalisation of the Market Square, prepared by the City Mayor (2016). Information materials of the MC of Limanowa

Autorem fotografii nr 1, 2, 3, 12, 15, 17–19 jest Andrzej Gaczoł. Photographs no 1, 2, 3, 12, 15, 17–19 were taken by Andrzej Gaczoł.

sions, in the years 2010–2013 *the building of the Parliament of the Federal State of Brandenburg was erected with facades of the old city palace acc. to the design by Georg Wenzelaus von Knobelsdorff from 1745*²⁵. The main designer of the reconstruction, architect Prof. Peter Kulka decided to reconstruct all the outer elevations of the castle-palace with recreating the courtyard.

In connection with the decisions made at the beginning of the 1990s, results of opinion poll among the city inhabitants and completion of building work on the new parliament “following the example of the former

krokiem będzie wyburzenie przypadkowego pawilonu powstałego w zachodniej pierzei placu tuż po 1960 r. w ramach zamazania wszelkiej pamięci o zamku miejskim oraz pierwotnym kształcie Starego Rynku i dopełnienie rewitalizacji tej części architektury placu zgodnie z historycznym wyglądem. Leży to bowiem w interesie społecznym.

PODSUMOWANIE

Obecna definicja ustawowa *zabytku* nie stwarza formalno-prawnych barier w stosowaniu procedur pełnej ochrony dziedzictwa architektury i urbanistyki z drugiej połowy XX wieku. Jednakże, w obliczu przedstawionej konieczności selekcji tegoż dziedzictwa, bardzo ważnym zadaniem jest zebranie poglądów na temat zasad i form jego ochrony oraz sposobu zarządzania. Ogromną rolę odgrywa w tym przypadku edukacja społeczeństwa oraz podejmowanie przez władze miejskie dyskusji o tym, które z obiektów współczesnej architektury i zespołów urbanistyki w interesie społecznym zasługują na zachowanie²⁶.

Reasumując:

1. Obiekty architektury okresu modernizmu oraz architektury z II połowy XX wieku powinny stać się obiektami stałego zainteresowania – a w konsekwencji ochrony prawnej ze strony służb ochrony zabytków – i to w sposób systemowy!

2. Obecny sposób sformułowania w przepisach *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 r.* w zakresie kryterium: *świadcstwo minionej epoki bądź zdarzenia* jest nieprawidłowy. Ustawodawca w projekcie nowelizacji ustawy powinien usunąć całkowicie powyższy zapis.

3. Bardzo ważną rzeczą jest pilne stworzenie krajowej listy obiektów architektury, zespołów urbanistyki oraz dzieł techniki z drugiej połowy XX wieku przeznaczonych do objęcia ochroną i systematyczne dokonywanie stosownych wpisów do rejestru zabytków.

Niemniej, wojewódzcy konserwatorzy zabytków przed przystąpieniem do procedury wpisu do rejestru zabytków powinni wraz ze swoimi służbami dokonać krytycznej analizy wspomnianej listy i stosownego ustalenia form ochrony oraz sposobów zarządzania obiektami, które uznają za godne wpisu do rejestru, także pod kątem wypełnienia interesu społecznego.

castle”, the next step will be demolishing a random pavilion built in the west market frontage just after 1960 to erase all the memories of the city palace and the original shape of the Old Market and completing the revitalisation of that part of the square architecture in keeping with its historic appearance. It is in the best public interest.

CONCLUSION

The current statutory definition of a *monument* does not create formal-legal barriers in applying procedures of full protection to the heritage of architecture and urban design from the second half of the 20th century. However, facing the necessity of selecting that heritage, an important task is collecting opinions on the principles and forms for its protection and the manner of management. A significant part is played here by education of society and by the city council undertaking discussions on the question which of the objects of contemporary architecture and urban planning deserve preserving in the best public interests²⁶.

Concluding:

1. Objects of architecture of the modernist period and architecture from the 2nd half of the 20th century should become objects of permanent interest – and in consequence of legal protection on the part of monument protection services – and in a systematic way!

2. The current formula in the regulations of the *Monument Protection Act from July 23, 2003*, in the criterion: *testimony of a bygone epoch or event* is incorrect. In the project of an amendment to the act the legislator should entirely remove the above regulation.

3. It is very important to urgently create a national list of objects of architecture, urban complexes and works of technology from the second half of the 20th century intended for protection and to systematically add suitable entries to the monument register.

Nevertheless, before commencing a procedure for an entry in the monument register, voivodeship monument conservators with their services ought to conduct a critical analysis of the mentioned list and establish appropriate protection forms and ways of managing objects which they consider worthy of inscribing in the register, also from the perspective of public interest.

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES

- [1] Dobesz J.L. Zabytek dzisiaj, problemy ochrony. In: *Wobec zabytku... tradycje i perspektywy postaw. Studia dedykowane pamięci prof. Jerzego Remera*. Pilecka E., Raczkowski J. (ed.), Toruń, 2010, 98–108.
- [2] Dobosz P. *Administracyjnoprawne instrumenty kształtowania ochrony zabytków*. Kraków, 1997.
- [3] *Dziedzictwo, dobra kultury, zabytki, ochrona i opieka w prawie*. Publikacje naukowe Sekcji Ochrony Dóbr Kultury Towarzystwa Biblioteki

- Słuchaczy Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego. Dobosz P., Szepelak K., Górny W. (ed.), Kraków, 2015.
- [4] Gaczoł A. Kryteria dotyczące wpisu dóbr kultury do rejestru zabytków w Krakowie. In: Inżynieryjne problemy odnowy staromiejskich zespołów zabytkowych. V Konferencja Naukowo-Techniczna REW-INŻ '2000. T. I, Kraków, 2000, 75–77.
- [5] Gaczoł A. Z dziejów państwowej służby ochrony zabytków. In: 90 lat Służby Ochrony Zabytków w Polsce, Wojanów, 26–28 listopada 2008. Jasieńko J., Kuśnierz K. (ed.), Wrocław, 2008, 39–83.
- [6] Gieysztor A. Zabytek oczach historyka. In: Aleksander Gieysztor a dziedzictwie kultury. Gawin D., Gieysztor E., Sołtysiak M., Tomaszewski A. (ed.), Warszawa, 2000, 157–163.
- [7] Gwardzińska Ż. Czym jest zabytek? Słów kilka o różnych definicjach zabytku. In: Prawne wyzwania ochrony dóbr kultury we współczesnym świecie. Dobosz P., Adamus M., Guzek D., Mazur A. (ed.), Kraków, 2015, 25–42.
- [8] Lipp W. Teoria konserwacji zabytków i jej zmienne koncepcje. Próba rozwiązania zawiłości. In: Dziedzictwo kulturowe w XXI wieku. Szanse i wyzwania. Murzyn M.A., Purchla J. (ed.), Kraków, 2007, 183–190.
- [9] Prawna ochrona dóbr kultury. Gardocka T., Sobczak J. (ed.), Toruń, 2009.
- [10] Prawna ochrona zabytków. Gardocka T., Sobczak J. (ed.), Toruń, 2010.
- [11] Prawo a ochrona dóbr kultury. Dobosz P., Adamus M., Sokołowska D. (ed.), Kraków, 2014.
- [12] Pruszyński J.P. Ochrona zabytków w Polsce. Geneza, organizacja, prawo. Warszawa, 1989.
- [13] Przyborowska-Klimczak A. Rozwój ochrony dziedzictwa kulturalnego w prawie międzynarodowym na przełomie XX i XXI wieku. Lublin, 2011.
- [14] Sługocki J. Opieka nad zabytkiem nieruchomym. Problemy administracyjnoprawne. Warszawa, 2014.
- [15] Tomaszewski A. Ku nowej filozofii dziedzictwa, wybrała i opracowała E. Święcka. Kraków, 2012.
- [16] Zalańska K. Ochrona zabytków. Orzecznictwo z komentarzem. Warszawa, 2010.

¹ P. Dobosz, *Administracyjnoprawne instrumenty kształtowania ochrony zabytków*, Kraków 1997; A. Gaczoł, *Kryteria dotyczące wpisu dóbr kultury do rejestru zabytków w Krakowie*, (w:) „Inżynieryjne problemy odnowy staromiejskich zespołów zabytkowych. V Konferencja Naukowo-Techniczna REW-INŻ '2000”, t. I, Kraków 2000, s. 75–77; J. Sługocki, *Opieka nad zabytkiem nieruchomym. Problemy administracyjnoprawne*, Warszawa 2014, s. 21–35.

² P. Molski, *Pozakonserwatorskie uwarunkowania ochrony zamków w ruinie* (w:) B. Szmygin (red.), *Zamki w ruinie – zasady postępowania konserwatorskiego*, Warszawa – Lublin 2012, s. 52;

³ A. Gaczoł, *Z dziejów państwowej służby ochrony zabytków*, (w:) *90 lat Służby Ochrony Zabytków w Polsce, Wojanów, 26–28 listopada 2008*, Wrocław 2008, s. 50.

⁴ A. Gieysztor, *Zabytek w oczach historyka*, (w:) *Aleksander Gieysztor o dziedzictwie kultury*, red. D. Gawin, E. Gieysztor, M. Sołtysiak, A. Tomaszewski, Warszawa 2000, s. 157. Patrz także: *Aleksander Gieysztor. Człowiek i dzieło*, red. M. Koczerska i P. Węcowski, Warszawa 2016.

⁵ Ż. Gwardzińska, *Czym jest zabytek? Słów kilka o różnych definicjach zabytku*, (w:) *Prawne wyzwania ochrony dóbr kultury we współczesnym świecie*, red. nauk. P. Dobosz, M. Adamus, D. Guzek, A. Mazur, Kraków 2015, s. 25–42.

⁶ P. Dobosz, *Administracyjnoprawne instrumenty...*, op. cit., s. 62.

⁷ Według prof. Andrzeja Tomaszewskiego definicję *management of change* zastosował po raz pierwszy w latach siedemdziesiątych XX w. brytyjski architekt-konserwator Sir Bernard M. Feilden, ówczesny dyrektor generalny ICCROM (Międzynarodowego Centrum Badań dla Ochrony i Konserwacji Dóbr Kultury). Patrz: A. Tomaszewski, *Konserwacja pomiędzy „tolerancją dla zmian” a „zarządzaniem zmianami”*, (w:) A. Tomaszewski, *Ku nowej filozofii dziedzictwa*, red. E. Święcka, Kraków 2012, s. 145–148.

⁸ Cytuję za wydawnictwem Narodowego Instytutu Dziedzictwa pt. *Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego*,

oprac. K. Sadowska-Mazur, J. Włodarczyk, Warszawa 2016. Patrz także: J. Sługocki, *Opieka nad zabytkiem...*, op. cit., s. 19–21.

⁹ B. Szmygin, *Teoria zabytku Aloisa Riegla*, „Ochrona Zabytków”, nr 3–4/2003, s. 148–153.

¹⁰ A. Tomaszewski, *Historia architektury – badania zabytku architektury – konserwacja zabytków*, (w:) A. Tomaszewski, *Ku nowej filozofii...*, op. cit., s. 19–35.

¹¹ M. Łojewska-Krawczyk, *Aksjologiczne aspekty ochrony dziedzictwa kulturowego*, (w:) *Problemy zarządzania dziedzictwem kulturowym*, pod red. K. Gutowskiej, Warszawa 2000, s. 20–37.

¹² A. Gaczoł, *Kryteria dotyczące wpisu dóbr kultury do rejestru...*, op. cit., s. 76.

¹³ K. Schatt-Babińska, *Europocentryczne i dalekowschodnie spojrzenie na wartość autentyczności zabytku – dokument z Nara jako próba pogodzenia odmiennych poglądów*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej”, 2016/10, s. 28–40.

¹⁴ Generalna Konserwator Zabytków, wiceminister dr hab. Magdalena Gawin w piśmie z 15.02.2016 r. skierowanym do wojewódzkich konserwatorów zabytków wskazała na pełną możliwość uznania za zabytki dzieł architektury z lat 60. i 70. XX wieku. Rada Ochrony Zabytków 29.04.2016 r. podjęła uchwałę w sprawie ochrony dziedzictwa architektury i urbanistyki XX wieku w Polsce, w której napisano m.in.: *Architektura, urbanistyka oraz dzieła techniki powstałe po 1945 roku stanowią nasze narodowe dziedzictwo kulturowe, wymagające systemowej ochrony, takiej jaką objęte zostało dziedzictwo kulturowe będące świadectwem rozwoju cywilizacyjnego w innych epokach historycznych. (...) Architektura, urbanistyka oraz dzieła techniki po roku 1945 są wyrazem kontynuacji najbardziej nowoczesnych nurtów europejskich i światowych oraz poszukiwań awangardowych rozwiązań przestrzennych odpowiadających potrzebom społecznym (...).*

¹⁵ Ł. Gawel, *Najpiękniejsze zabytki świata*, Kraków 2007, s. 89.

- ¹⁶ Usunięto wówczas z płyty Rynku Głównego kamienną figurę św. Jana Nepomucena, płytę Grobu Nieznanego Żołnierza oraz dwie studnie z kołowrotami.
- ¹⁷ oswiecim.naszemiasto.pl/tag/rynek-glowny-oswiecim.html.
- ¹⁸ Bunkier wyburzono w 2010 r. i wówczas wykonano konstrukcje zabezpieczające ściany podziemnej ekspozycji. Obecnie ślad po bunkrze wyznacza metalowy otok wprowadzony w nawierzchnię placu.
- ¹⁹ B. Kwiecień, *Rynek Oświęcim: po remoncie zobaczymy podziemia?*, 01.03.2013 r. (aktualizacja 03.03.2013 r.). Źródło: oswiecim.naszemiasto.pl/tag/rynek-glowny-oswiecim.html.
- ²⁰ Jeden z projektantów, arch. Marcin Susuł uzasadnił, że zmiana uzgodniona z nadzorem konserwatorskim i archeologicznym była korzystna, bowiem pełna przeszklona tafla nie zachęcałaby zwiedzających miasto do schodzenia do podziemi. Moim zdaniem w większym stopniu zadecydowały problemy techniczne oraz finansowe (konieczność budowy dodatkowych konstrukcji wsporczych).
- ²¹ Problem z prawidłowym utrzymaniem podziemi pojawił się już we wrześniu 2014 r. Patrz: E. Sadko, *Rynek w Oświęcimiu. Ruiny starego ratusza zarastają mchem. To dla nich niszczycielskie*, 05.09.2014 r. (aktualizacja 08.09.2014 r.). Źródło: oswiecim.naszemiasto.pl/tag/rynek-glowny-oswiecim.html.
- ²² K. Rautenberg, *Krótką historia nowego gmachu Parlamentu Krajowego. Długa droga od zamku miejskiego do zamku parlamentarnego*, Parlament Krajowy Brandenburgii, Wydział ds. Publik Relations, Poczdam 2015.
- ²³ Landtag Brandenburg, Department of Public Relations: Brief history of the new Landtag building. The long road from city palace to Landtag palace (ang.). W: *Media fast* [online]. landtag.brandenburg.de. [dostęp 2017-01-31].
- ²⁴ K. Rautenberg, *Krótką historia...*, op. cit., s. 12.
- ²⁵ Ibidem, s. 5 i 17-20.
- ²⁶ Z ostatnich pozytywnych przykładów należy wymienić ankiety przeprowadzone przez władze miejskie Szydłowa w województwie świętokrzyskim oraz Limanowej w województwie małopolskim. Ankiety te, skierowane do mieszkańców miast i osób zainteresowanych ich zagospodarowaniem przestrzennym, miały na celu poznanie opinii oraz uzyskanie danych do ustalenia warunków konkursów na zaprojektowanie rewitalizacji historycznych obszarów centrów (przede wszystkim rynków) w Szydłowie i w Limanowej. M.in. w Limanowej pytanie ankiety było następujące: *Czy w obrębie rynku powinna być zmieniona architektura niektórych budynków?* A właśnie na limanowskim rynku jest kilka obiektów z drugiej połowy XX wieku, które są skonstruowane z wcześniejszą zabudową.

Streszczenie

Zasadnicze znaczenie dla ochrony zabytku lub zabytkowego zespołu urbanistycznego ma decyzja w sprawie wpisania go do rejestru, nadaje mu bowiem oficjalnie prawny status. Wiąże się z tym statusem – z jednej strony – obowiązek opieki nad zabytkiem postawiony właścicielowi, użytkownikowi oraz innym podmiotom nim władającym, z drugiej strony – zwiększona ochrona prawna. Jedynie w odniesieniu do rejestru zabytków możemy mówić o pełnej, mniej lub bardziej doskonałej instytucji prawnej, z której wynikają możliwe do wyegzekwowania prawa i obowiązki, związane ze stanem zabytku.

Autor artykułu przedstawił krótkie rozważania na temat aktualnego pojmowania i prawnej definicji „zabytku” oraz odniesień do kwestii uwzględniania w tym pojmowaniu cezury czasowej (zabytek dawny – „sensu stricto” i zabytek współczesny – „sensu largo”). **Rozważania te były podstawą próby odpowiedzi na pytania: pierwsze – o sens stosowania cezury czasowej w odniesieniu do zabytku w zapisach ustawowych oraz drugie – jakim kryteriom powinien odpowiadać zabytek, w tym przypadku obiekt architektoniczny lub zespół urbanistyczny z drugiej połowy XX wieku.**

Przede wszystkim powinien stanowić wybitny przykład rodzaju budowli lub zespołu architektonicznego, urbanistycznego i technologicznego albo stanowić świadectwo wielkiego oddziaływania i wpływu w danym okresie historii na rozwój architektury, sztuki lub technologii, na planowanie miast lub kształtowanie krajobrazu, albo stanowić jedyny lub co najmniej rzadko spotykany dowód

Abstract

The decision about entering a historic monument or an urban complex into the monument register is of paramount significance for its protection, since it then officially acquires a legal status. That status is associated with – on the one hand – an obligation to preserve the monument imposed on the owner, user or other authorities in charge of it, while on the other – increased legal protection. Only in reference to the monument register we can talk about a complete, more or less perfect legal institution, which results in laws and obligations concerning the state of a monument and possible to enforce.

The author of the article presents brief considerations on the issue of current understanding and a legal definition of a “monument” as well as references to the issue of including in it a time dividing line (a historic monument – “sensu stricto” and a contemporary monument – “sensu largo”). **Those considerations made a basis for an attempt to answer the following questions: firstly – about the sense of using a dividing line in reference to a monument in statutory regulations, and secondly – which criteria a monument should meet, in this case an architectonic object or an urban complex from the second half of the 20th century.**

First of all, it should be an outstanding example of a building or an architectonic, urban and technological complex, or bear evidence of a great impact and influence in a given period of time on the development of architecture, art or technology, on town planning or landscape design, or constitute the only or at least a rarely encountered proof of

tradycji kulturowej wciąż istniejącej lub wymarłej, albo też stanowić przykład bezpośredniego i materialnego powiązania ze zdarzeniami i tradycjami, dziełami sztuki i literatury, mającymi wartość wyjątkową.

Po szczegółowym omówieniu przykładów konkretnych rozwiązań architektonicznych oraz urbanistycznych, związanych z rewitalizacją w duchu historycznym Rynku Głównego w Oświęcimiu oraz Starego Rynku w Poczdamie i związanych z tym losów obiektów pawilonowych z lat 60. XX w., **autor artykułu zwrócił uwagę służbom odpowiedzialnym za ochronę zabytków: z jednej strony – na pilną konieczność stworzenia listy obiektów architektury, zespołów, dzieł techniki z 2. połowy XX wieku przeznaczonych do objęcia ochroną, z drugiej – na fakt, iż decyzja o wpisie do rejestru wywołuje określone konsekwencje prawne, bardzo trudne do późniejszego uchylecia. Dlatego też przed przystąpieniem do procedury wpisu do rejestru zabytków należy dokonać krytycznej analizy obiektu lub zespołu architektonicznego, także pod kątem wypełniania ważnego interesu społecznego i ustalenia odpowiednich form ochrony.**

a still existing or extinct cultural tradition, or be an example of direct and material connection to events and traditions, works of art and literature, possessing unique value.

After a detailed description of examples of concrete architectonic and urban-planning solutions related to the revitalisation in the historical spirit of the Main Square in Oświęcim and the Old Market in Potsdam, and subsequent fate of the pavilion objects from the 1960s, the **author of the article commented to the services responsible for monument protection: on the one hand – on the urgent need to create a list of objects of architecture, complexes, works of technology from the 2nd half of the 20th century intended for protection, on the other – on the fact that the decision about an entry into the register is followed by specific legal consequences, very difficult to be revoked later. Therefore, before commencing the procedure of entering it into the monument register one should conduct a critical analysis of the object or architectonic complex, also from the perspective of acting in the public interest and determining appropriate forms of protection.**